

Беззуб Ю.В., викладач кафедри методики
суспільно-гуманітарної освіти та виховання
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ
БОРИСА ГРІНЧЕНКА 1892–1893 рр.

У статті висвітлюється оцінка Борисом Грінченком ролі та значення постаті Тараса Шевченка в українському національному відродженні, зроблена ним під час публічної дискусії 1892–1893 років з Михайлом Драгомановим про українську національну справу.

Ця розвідка присвячена яскравому епізоду в суспільній рецепції Тараса Шевченка другої половини ХІХ ст. – полеміці між Б. Грінченком і М. Драгомановим 1892–1893 рр. щодо поезії, особистої долі, ролі і впливу на долю народу (нації), національну культуру й свідомість Кобзарєвої постаті. Виокремлена дискусія є частиною полемічних діалогів двох авторів навколо тогочасної так званої «української національної справи». Вона засвідчує, наскільки важливим і знаковим був Шевченко у формуванні української національної ідентичності, найперше як складник ідеологічних і політичних побудов, у яких він носить переважно узагальнено-символічний характер «національної думки».

Найбільшої уваги з-поміж шевченкознавчих творів Драгоманова заслуговує розлога праця «Шевченко, українофіли й соціалізм», датована автором 28 грудня 1878 р. і вперше надрукована у женецькому збірнику «Громада» (1879. – № 4. – С. 101–230). Розвідка була результатом тривалого вивчення спадщини поета (раніше Драгоманов присвятив Шевченкові нарис у петербурзькій газеті «Неделя» (1874. – № 37), статтю «Славянское и русское значение Шевченко» в «Киевском телеграфе». (1876. – 1 июня) та ін. [10, 7–133]. Слідом ідуть Драгоманові «Листи на Наддніпрянську Україну», написані вже у відповідь на Грінченкові «Листи з України Наддніпрянської» і оприлюднені в 1892–1893 рр. на сторінках народовської газети «Буковина», що друкувалася в Чернівцях (як і листи Грінченка), а також в органі галицьких радикалів журналі

«Народ», що виходив друком у Коломиї та Львові у 1893–1894 рр. (там листи Драгоманова вміщені у вигляді окремих статей). Деякі листи Драгоманова були опубліковані в «Буковині» 1894 р. [6, 428–482; 5, 149–273].

Звичайно, Б. Грінченко ще задовго до початку дискусії добре знав працю М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм». Уважне прочитання Грінченкових «Листів...» переконує в тому, що саме вона стала відправним моментом для розпочатого Грінченком публічного обміну думками з Драгомановим. Саме критичне ставлення до Драгоманівської концепції Шевченка, яку за пунктами розібрав Грінченко, дозволило йому сформулювати власне, відмінне від Драгоманового, трактування ролі й місця поета в становленні української нації.

Грінченко ніколи не зустрічався з Драгомановим особисто, а останній тривалий час навіть не знав його справжнього прізвища, сприймаючи псевдоніми Чайченко і Вартовий, як прізвища двох різних діячів [13, 11–12]. Однак у публіцистиці 1890-х рр. прослідковується чимала напруженість у заочних стосунках між Грінченком і Драгомановим, яка, безперечно, впливала на гостроту полеміки щодо питань російсько-українських взаємин у літературі й політиці та визначала часом гострі взаємні оцінки. У нашому випадку важливо пам'ятати, що Б. Грінченко фактично належав до тієї нової національно свідомої молоді, яка досить критично ставилась до спадщини М. Драгоманова. Вірогідно, Драгоманов вперше згадує Грінченка (Чайченка) ще в листі з Женеви до Київської «Старої Громади» в лютому 1887 р. Розглядаючи українські переклади з інших літератур, він висловлює невдоволення послабленням уваги молодих українців до європейської літератури і надмірним захопленням ідеями толстовства: «Толстовське шаманство посилається українцями в Галичину, українофіл Чайченко переклада й печата плоди цього шаманства в Галичині» [цит. за: 13, 12].

Можливо, вже це викликало певне невдоволення у Грінченка і стало поштовхом до майбутніх диспутів у львівському журналі «Зоря» (1888–1889 рр.), коли вперше розпочалася полеміка між Б. Грінченком (Вартовим) та М. Драгомановим (псевдонім Чудак) щодо питання про ставлення українців до російської літератури (див.: «Зоря». – Львів, 1888. – № 10, 13–14; 1889. – № 4, 8–11). Однак це був лише вступ до подальшої дискусії, що розгорнулася у 1892–1893 рр.

Видається, що розпочата полеміка, безперечно, вплинула й на критичну оцінку Драгомановим творчості Грінченка першої половини 1890-х років. Так, полемізуючи з ним у «Листах...», Драгоманов одночасно надрукував у галицько-буковинських виданнях кілька робіт, де прискіпливо і не завжди толерантно висловлювався про його твори. Йдеться про розвідку «Соняшний промінь». Повесть Василя Чайченка» (вперше надрукована в журналі «Народ». – Коломия, 1893. – № 7–8. – С. 62–63, 71–73, а сама повість Грінченка вийшла друком у «Зорі» за 1892 р., № 11–22) [8, 386–392]; статтю «Неправда – не просвіта», присвячену книжці Грінченка «Григорій Квітка, український письменник. Життєписне оповідання», виданій накладом Товариства «Просвіта» у Львові 1892 р. (вперше надрукована в журналі «Народ». – Львів, 1892. – № 19. – С. 211–212; № 20–21. – С. 227–229; № 24. – С. 247) [7, 393–400], замітку «Інтерес галицько-руської літератури» (за підписом «М. Гордієнченко» вперше надрукована в журналі «Народ», Коломия, 1893. – № 12–13. – С. 111) [4, 401–402], рецензію «Твори Василя Чайченка. Том I. Оповідання. Том II. Соняшний промінь. Том III. На розпутті» (вперше надрукована в журналі «Народ». – Коломия. – 1893. – № 22–24. – С. 274–279, 298–302) [9, 416–432].

У згаданих працях Драгоманов говорить про Грінченка як про «найплодовитішого з нових українських писателів» і стверджує, що в «його особі ми маємо писателя, найбільш уталантованого з тих, які появила російська Україна з 80-х років, а до того дуже працюючого», однак, складаючи ціну його талантові, Драгоманов оцінює його «як не дуже сильний, по крайній мірі, не яскравий: він не вирізує своїх образів і осіб так, щоб вони кидались у вічі читателеві, говорили самі за себе, навіть без умисного заміру творця або й противно їм. Такі таланти мають одначе свою ціну, тільки твори їх потребують часто світла ідеї самого автора, і, звичайно, самі автори такі те чують і охоче виставляють при своїх картинах і тенденції. Так робить і д. Чайченко, навіть аж занадто для белетриста, дуже часто переходячи в дидактику і публіцистику» [9, 416]. В одній із рецензій Драгоманов яскраво виявляє свою позицію в українсько-російських мовно-літературних стосунках: «...він (Грінченко) має повне право картати їх (свідомих українолюбців-письменників, літераторів) за те, що вони й не говорять і не пишуть по-українському, що не дали досі історії України

... навіть по-російському, – і т. д. ... Тільки ж проста українська публіка ... ніяких спеціальних обов'язків національно-українських на себе не брала. Чи добре, чи ні, але в усякім разі звичайна інтелігенція на Україні вважає себе за частинку загальної російської інтелігенції, хоч іноді з певною локальною барвою. Чи добре, чи ні, а російська літературна мова є своя, рідна, матерня мова для звичайної інтелігенції на Україні по крайній мірі стілько ж, коли не більше, ніж українська, а читати по-російському та інтелігенція безспорно звикла більше, ніж по-українському. Що ж тут дивного, що вона дивиться, як на своє, на російське письменство, котре в додаток все таки відбиває й українське життя? При тому українська публіка не цурається й українського слова, коли воно дає що для неї інтересного» [4, 401]. Грінченко все це теж спостерігав і розумів, однак не вдовольнявся лише констатацією факту, а головним завданням письменника вважав подолання прірви між інтелігенцією й народом в Україні через зречення інертності, відмову від звички слугувати російській владі й допомагати їй русифікувати українське населення. Тому він суворо критикує тих, хто пише російською, і вимагає вживати українську мову не лише в красному письменстві, але й у творах з історії, лінгвістики, точних наук.

Етапи становлення постаті Шевченка-пророка в XIX ст. вдумливо проаналізував сучасний дослідник О. Гриценко, залучивши й матеріали згаданої полеміки [2, 97–165]. На час написання Драгомановим праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» популярність Шевченка вже цілком сформувалася: Шевченко фактично посів порожню до нього вакансію «великого українського поета», «основоположника нової літератури» і набув слави національного пророка, бо принципову, концептуальну новизну, «пророчу якість» його поезії було зауважено у вузькому колі інтелектуалів-українофілів (Куліш, Костомаров, Квітка) вже після появи зрілих віршів періоду «трьох літ» (1843–1845). Утім тоді образ Шевченка-пророка ще не асоціювався з українською національною ідеєю, тим більше – не був символом української незалежності (таким тоді й довго після того вважався «зрадливий» гетьман Мазепа) навіть у вузькому колі українофілів. Всеросійська (а не лише українська) популярність Шевченка значно зросла внаслідок арешту й покарання кирило-мефодіївців: 1) серед широких читацьких кіл – як народного («мужицького») поета-самородка; 2) серед «передової

російської громадськості» – як борця-мученика, майже декабриста; 3) серед нечисленої свідомої української інтелігенції – як «нашого першого поета і нашого першого історика» (Куліш), як неформального лідера українського культурного руху, хоч би яким віртуальним тоді був цей рух [2, 106–108].

З початком виходу 1861 р. фактично першого українського (хоча й двомовного) «товстого журналу» «Основа», саме цей часопис перебрав на себе провідну роль у популяризації Шевченка і його поезії та в започаткуванні творення його культу. Як справедливо зауважує О. Гриценко, досить вузьке середовище інтелігентів-українофілів розпочинає творити симулякр (від *латин.* *simulacrum* – подоба, копія, термін постмодерністської філософії, який означає зображення, копію того, що насправді не існує) Шевченкової всенародної слави й пророчої місії, а через нього – перетворювати реальну, хай і невеличку спільноту шанувальників Шевченка на «уявлену спільноту» української нації. Можна стверджувати, що творення культу Шевченка як національного поета-пророка, віртуального «батька нації» розпочалося саме на сторінках «Основи» та в середовищі «українофільської» інтелігенції, яке гуртувалося довкола часопису. Важливим фактором у формуванні культу Шевченка було те, що у своєму поетичному доробку він фактично створив не лише міфологічну версію української історії, а й кістяк національної міфології – з космогонією та есхатологією (докладно про це див. праці Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець» [1], О. Забужко «Шевченків міф України» [12]). Г. Грабович та О. Забужко, наводячи різну аргументацію, твердять, що Шевченко створив «національно-консолідуючий авторський міф». Втім, бажав Шевченко чи не бажав творити про себе міф (а міф та культ немислимі один без одного), цю справу розпочали інші, причому перші ознаки творення культу з'явилися ще за життя поета стараннями П. Куліша. А після смерті Кобзаря творення культу стало вже справою колективною. Практично в кожному числі «Основи» вміщувалося по кілька «шевченківських» матеріалів – раніш недруковані поезії (О. Гриценко з посиланням на Є. Кирилюка говорить, що протягом двох років свого існування «Основа» вмістила більше поезій Шевченка, аніж було опубліковано за все його життя), «Щоденник» (з багатьма купюрами цензурного характеру), всі виступи й промови з поетового похорону, кілька чималих статей, де осмислювалося значення

Шевченка (зокрема, «Чого стоїть Шевченко jako поет народний» П. Куліша, «Воспоминания о двух малярах» М. Костомарова, спогади друзів і знайомих поета), а також безліч «душевних» віршів, присвячених пам'яті «батька Тараса». Скласти віршовану шану Шевченкові вирішили мало не всі, хто тоді писав по-українськи: Куліш, Костомаров, Руданський, Глібов, Максимович, Кониський та інші. Згодом поетичні звертання до Кобзаря перетворюються на національну літературну традицію, мало не окремий жанр [2, 108–112].

Починаючи з 1860-х років Шевченкова популярність стрімко наростала і в Галичині та на Буковині, набравши навіть розмірів справжнього культу «національного пророка» [див.: 10, 9–25; 2, 114–118].

Менше ніж через двадцять років по смерті Шевченка Драгоманов цілком справедливо констатував, що він був настільки великою постаттю для українства, що «зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й неукраїнці, коли зайде розмова про українську справу». Щоправда, бачив Драгоманов й іншу тенденцію – на той час ніхто не зважився «докладно розсудити про те, ким насправді був Шевченко сам по собі й у свій час, а всі, хто брався писати про нього перш за все думали про себе, тому кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря» [10, 7].

Немає потреби переказувати Драгоманову критику всіх поглядів і тлумачень постаті Шевченка представниками різноманітних українських культурних і політичних течій (зацікавлений читач може звернутися до автентичного тексту). Наведемо лише саркастичне узагальнення Драгомановим розмаїтості «повертань Шевченка» з прагматичних, тактичних чи якихось інших міркувань, що були обнародовані до 1878 р.: Шевченко: вже не «безумний патріот»; «ніколи й не був «сепаратистом»; ворог Росії й Польщі й козако-український республіканець; ворог Росії; мирний патріот; пророк «своїї хати й своєї мудрості», яка вберега од «джуми нігілізму»; не соціаліст і не революціонер, а законний австрійський поступовець; не «современный украинофил»; нігіліст і соціаліст; Христос і Беліал (Сатана) тощо. «Так-то крутили на всі боки українофіли в Росії й Австрії свого пророка... ак завше буває з “пророками”, на яких їх обожателі

не дивляться об'єктивно й історично, а тільки абсолютно», – висновує Драгоманов [10, 24].

У згаданому памфлеті «Шевченко, українофіли й соціалізм» Драгоманов якраз і бере на себе місію «розсудити об тім, що таке справді Шевченко сам по собі». Драгоманова спроба «розвінчати» легенди про поета й побороти новонароджений культ Великого Кобзаря (що про його формування в Галичині з гнівом і сарказмом не раз говорить Драгоманов) вийшла загалом невдалою: критикували професора як «ідолопоклонники» (за неповагу до національного пророка), так згодом і «іконоборці» (за позитивістську обмеженість і резонерство, за нерозуміння природи поетичної творчості). Нині спроба Драгоманова виглядає як культурологічна недоречність, адже навряд чи можна знайти одну «правильну» відповідь (її не було у другій половині ХІХ ст., немає нині і, очевидно, не може бути взагалі), в чому полягає роль і значення Шевченка, яке його місце в нашій культурі, бо цих ролей і місць було і є багато, отже, і значення його для різних часів і різних суспільних груп є далеко не однаковим. Невірним, науково некоректним було б оголошувати якусь одну інтерпретацію Шевченка та його ролі (місії) – істинною, а всі інші – непорозуміннями, помилками, про-явами «сліпоті» і т. ін.

Саме проти намагання Драгоманова «десакралізувати» Шевченка й виступив Грінченко у «Листах з України Наддніпрянської». Як видається, з одного боку, він зробив це з глибокого переконання в непересічності Шевченкової постаті для народжуваної української нації, а з іншого, – образ Шевченка-пророка міг добре придатися для консолідації молодії генерації свідомих українців, яка стала на позиції української культурної та державної незалежності і до якої належав сам Грінченко.

Спершу він робить огляд нової української літератури, починаючи з Котляревського, і критично оцінює спадщину і справи українських письменників та істориків – І. Котляревського, Г. Квітки, М. Костомарова, П. Куліша та інших діячів українського відродження. Віддаючи кожному з них належне, Грінченко на конкретних творах кожного ілюструє, що «в тодішньому українському діячеві сиділо дві душі: одна українська, а друга – російська. Українську душу йому дав рід, почування любові до рідного краю, любові до своєї мови, до свого народу; російську душу давало йому російське життя, російська урядова служба, бюрократична

прихильність до ласки, яку виявляло російське начальство. Ото його, тодішнього російського інтелігента, і тягло і туди, і сюди і до рідного краю, і до «Станіслава на шию»; хотілося і рідному краєві послужити, і того, від кого «Станіслав» той залежить, не прогнати» [3, 60]. Із невиразних і плутаних уявлень українським інтелігентам довелося б ще довго виплутуватися, аби не з'явився «... той, хто завжди йде своїм шляхом і хто розрубє плутанину, коли її не можна розплутати, – геній. Таким генієм був наш національний пророк Тарас Шевченко» [3, 61].

На глибоке переконання Грінченка, не Костомаров та Куліш «навчали Шевченка», показували йому шлях до визвольних ідей, а навпаки: Шевченко познайомився з Кулішем 1844 р., а до цього вже були написані його «Перебендя», «Гамалія», «Тарасова ніч», «Гайдамаки» та інші твори. «Хто не побачить у них широкого геніального помаху, хто не почує в них нового національного слова, той може бути певний, що він ніколи не розумів генія», – стверджує Грінченко. На підтвердження приводить вислів самого Куліша з його передмови до «Хуторної поезії», де той казав, що «Київська громада дивилась тоді на Шевченка, як на якийсь небесний світильник, і самому Кулішеві сяйво його, Шевченкового, духа було чимсь надприродним» [3, 61]. Того ж 1844 р. Шевченко пише «Сон», «Чигирин»; 1845 р. – «До Основ'яненка», «І мертвим, і живим, і ненародженим...», «Заповіт», «Розрита могила», «Кавказ» і тільки тоді знайомиться з Костомаровим (у 1845 – навесні 1846 р) [3, 61–62].

Не погоджується Грінченко і з твердженням О. Огоновського, що Шевченко, тільки перейнявшись гуманними ідеями Кирило-Мефодіївського братства, «став виявляти правдивий патріотизм український» і написав «Сон» та «Кавказ», а також «Івана Гуса» та «Дружнєє посланіє», бо «Сон» написано ще 1844 р.; «Кавказ», «Івана Гуса» та «Дружнєє посланіє» 1845 р., а Кирило-Мефодіївське братство заснувалося тільки 1846 р. Отже, й про вплив Кирило-Мефодіївського братства на національні погляди Шевченка не можна говорити, бо вони виявилися раніше. Тому висновок Грінченка однозначний: Шевченко Костомарову «сказав нове нечуване слово і показав Костомарову шлях». При цьому Грінченко посилається на свідчення самого Костомарова у «Воспоминаниях о двух малярах» (надрукованих в № 4 «Основи» за 1861 р.) про його перше знайомство з Шевченком [3, 62–63].

Грінченко стверджує: кожний, хто прочитає Шевченкові твори та статут Кирило-Мефодіївського братства, «переконається, що в ньому лише сформульовано ті ж Шевченкові ідеї, прикладені до практики» [3, 72].

На думку Грінченка, й «Основа» стояла на Шевченковому ґрунті, а її найголовніші полемісти Костомаров і Куліш боролись за ті ідеали, які найкраще були висловлені у Шевченкових творах. Відзначимо, Грінченко бачить і одну принципову різницю: Шевченко вважав українську народність нацією, яка повинна користуватися всіма належними нації правами, в тому числі й правом політичної самостійності. Костомаров та Куліш часів «Основи» діяли дещо інакше. Зокрема, в основівській статті «Две русские народности» Костомаров доводив, що південноруське плем'я (українці) в минулій історії довело нездатність до державного життя і справедливо мало поступитися великоруському, прилучитись до нього тоді, коли завданням спільної руської історії було скласти державу [3, 73]. З наведених фактів і міркувань для Грінченка було цілком зрозумілим, «хто був батьком нашому національному самопізнанню, перед ким ми повинні схилитися, як перед недосяжним і досі генієм, чия колосальна постать знімається аж до неба, аж туди, де довічні зорі вінчають своїм осяйним вінцем чоло нашому про-рокові» [3, 63].

Один зі своїх публічних листів Грінченко спеціально присвячує з'ясуванню питання про національні (історичні) ідеали у Шевченка. Йдучи за попередньою логікою, він відкидає думку про те, що в національних поглядах Шевченка слід відрізнити два періоди: перший, – коли український патріотизм був у нього з «старокозацькою закраскою», і другий, – коли він її позбувся, тобто «перенявся живо гуманними ідеями Кирило-Мефодіївського товариства» і тільки тоді витворився в нього «антагонізм до царизму» та «правдивий патріотизм український». Шевченко справді змінив свої погляди на козацьку старшину, на гетьманів, – згоджується Грінченко, – але завжди був прихильний до гетьманщини як автономної форми українського політичного життя. Ще прихильнішим він був до народних козацьких рухів, хоча й розумів і все те зло, яке повставало з них. Шевченкове козакофільство Грінченко підтверджує такими творами, як «Сон» (1847), де поет називає козацьку славу «великою славою», «Чернець» (1848), «Не знаю, як тепер ляхи живуть» (1848),

«Ой чого ти почорніло» (1849), «У неділеньку святую» (1849), «Швачка» (1849), «Заступила чорна хмара» (1850), «Буває, в неволі іноді згадаю» (1850), у яких уславлюється та ж таки козаччина. Отже, «Шевченко ніколи не зрікався своєї старовини, він своїм геніальним оком уздрів той пункт, з якого треба було дивитися на нашу минулість, і став на ньому. Його геній наштемповує ганебним клеймом тих, хто був “гряззю Москви” та “варшавським сміттям”, ганить людей, але цілком обстає за загальним національним рухом, що мав своєю метою загальнолюдську та національно-українську волю ... Ні, Шевченко не відривається від нашого історичного ґрунту, бо знає, що сього не можна робити, бо бачить добре свій національний стяг тоді, як його ніхто ще не бачить; бо він, Шевченко, є фокус (світозбір), що в ньому зійшлися всі промені народного розуму, почування та сподівання; бо він є той, що сам один у своїй душі містив усе те, що містили мільйони намученого неволею українського народу, бо він є той, кого ми звемо – геній» [3, 63–65]. Геніальність Шевченка – у його національній самосвідомості, отож «своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю він є з'явищем феноменальним, єдиним, може, на світі» [3, 65]. Шевченкові попередники у своїх творах ледве насмілювались згадувати про українську самостійність, а коли й згадували, то розуміли її не як самостійність нації, а як самостійність (дуже невелику) частини «єдиного и неделимого русского народа», самостійність з ласки цього «єдиного» народу, або «старшого брата». Шевченко ж у своїх поезіях виразно ставить самостійність українців як нації [3, 65].

Окремо Грінченко відзначає у Шевченка розуміння слов'янства як єдиної сім'ї братніх народів. Для нього очевидно, що Шевченко визнає за кожним слов'янським народом право на цілковиту національну самостійність і насамперед визнає її за українсько-руським народом. Він гостро захищає цю самостійність від усіляких посягань з польського чи московського боку і зовсім не спиняється перед марою того «єдиного неделимого». Будучи прихильником всеслов'янського єднання, Шевченко швидко помічає, що таке єднання з москалем стає вже не братанням, а неволею, і відразу ж повстає проти всіляких «єдинств та неделимостей» і не вагається звинуватити Б. Хмельницького за те, що той піддався під московську руку [3, 65–66].

Значимими для Грінченка є гострі Шевченкові виступи як проти всякого деспотизму взагалі («Царі»), так і проти деспотизму тодішнього російського режиму. Найбільше це помітно у змальованому образі «деспотства» в поемі «Сон», де Шевченко оповідає про завдані Україні кривди і виразно бажає повернення їй «природних національних прав».

Окремо наголошує Грінченко на визнанні Шевченком того факту, що до занепаду державного життя довели Україну власні ледачі проводирі, і, не боячись здатися непатріотичним, говорить землякам: «Все розберіть... та й спитайте / Тойді себе: що ми?.. / Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті? / То й побачите, що ось що / Ваші славні Брути: / Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани, / Яснowelьможні гетьмани!» [3, 66]. Окремо відзначає Грінченко відсутність у Шевченка антипольських настроїв: поета зовсім не веселить, як попередніх письменників, що деякі гетьмани «уміли ляхів трошити». Він радить землякам не чванитися, що українці «Польщу колись завалили», бо ні полякам, ні українцям з того не стало користі: обидва народи це привело до національної неволі (йдеться про ліквідацію польської державності та включення українських земель до складу Австрійської та Російської імперій внаслідок трьох поділів Речі Посполитої Росією, Австрією і Прусією (1772–1795 рр.)) [3, 67].

За висловом Грінченка, Шевченко сміливо називає своїх земляків рабами, обвинувачуючи їх, а не кого іншого, за ту недолю, яку терпить рідна країна. Його не обдуриш позверховним, «галушковим» патріотизмом, якого так багато було в перших українських письменників. Він вимагає від українців іншого: «Розкуйтеся! Братайтеся!», тобто «киньте бути “гряззю Москви” чи “варшавським сміттям”, дійдіть до свідомості, що ви є сини великої самостійної нації, не хиліться ні перед Москвою, ні перед Варшавою, дбайте про те, щоб досягти національної самостійності» [3, 68]. За Грінченком, Шевченко оригінально, «притому не помиляючись», розумів національну самостійність. У його розумінні вільна нація була сім'єю вільних і рівних людей-братів, тому поет виступає проти станової нерівності, перекиньчиків, які «продають своїх дітей у різниці москалеві», закликає панство обняти «найменшого брата» – селянина. Тільки тоді, коли не буде ні пана, ні мужика, а буде одна «цілонародна освічена вкраїнська

сім'я», можлива українська національна самостійність. Єдиний спосіб здобути її – здійснити широку реформу суспільних («межлюдських») відносин. Йдеться не тільки про визволення селян із кріпацтва, а й про очищення умів від «попівсько-поліцейської» правди, здобуття «вольної, нової сім'ї» «розірвання кайданів», виховання нових поколінь на оновленій землі, де «... врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі!» Ніщо не повинно зупиняти таку реформу суспільних відносин в Україні, навіть найбільш закорінена у народній душі церква, яка теж мусить бути реорганізована. З таких завдань, що стояли перед інтелігенцією, Грінченко, як і Шевченко, висновує необхідність праці на користь власного народу задля визволення з національної неволі, бо інакше з будь-якої інтелігентської роботи вийде «порожній галушковий патріотизм» [3, 68–70].

Так Грінченко бачить «національні Шевченкові думки», відзначаючи, що в них немає національного шовінізму, галушкового патріотизму і крихти того рабського духу, які він добачає у поетових попередників. Завжди і скрізь у Шевченка український народ – самостійна українська нація, для якої він вимагає усіх прав, які природно належать кожній нації. Важливо, що ця Шевченкова самостійність, ворожість до рабства примушує його ненавидіти це рабство всюди, де він його бачить, – хоч би в рабстві був і його ворог (Польща). «Тим у Шевченка нема й крихти національного ворогування ні до москалів як до нації, ні до ляхів. Він повстає проти московського гніту, але не проти московської нації. Він повстає проти польського гніту в минулості, але знов не проти польської нації. ... Як це все далеко від диких поглядів на польську справу у Квітки або в Гулака-Артемовського!» [3, 71].

Отже, Грінченко наполегливо стверджує, що «Шевченко першим виразно висловив ідею повної незалежності української народності яко нації і вкупі з тим зостався завсігди і всюди толерантним до інших націй», тобто висловив дещо зовсім нове й нечуване з уст українських письменників, його попередників. Шевченко був першим українцем з правдивою національною свідомістю, і «ніхто не пособив так, як він, вироблятися доброму вкраїнському національному світоглядові. Яке велике є те діло, що він зробив, можна зрозуміти тільки тоді, коли ми зрозуміємо, яка темрява царювала в нас до Шевченка. Те, що він казав про Шафарика, з далеко більшим правом можна сказати про нього

самого. Він бо справді засвітив «світло правди, волі», він справді українців «...сім'ю велику во тьмі і неволі, перелічив до одного, перелічив трупів», а не українців, – і став «Іезекіїлем. І – о диво! трупи встали і очі розкрили» [3, 71–72].

Саме за те, що Шевченко «з трупів поробив живих людей (бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи?)», Грінченко й називає поета «нашим національним пророком», тому й бачить у ньому «феноменальне, може, єдине з'явище у всесвітній історії». «Ми певні, – підсумовує Борис Дмитрович, – що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [3, 72].

Драгоманов заперечував створений Грінченком образ поетичного генія Шевченка, який мріяв про національну й незалежну літературу. Для десакарлізації ролі Шевченка він намагається довести впливи на нього Куліша й Костомарова і підпирає точку зору останнього, який обмежував українську літературу «хатнім ужитком», тобто призначав її нижчим класам. У цьому й полягали принципові незгоди в оцінках Шевченка Грінченком і Драгомановим.

Полеміка між Грінченком і Драгомановим, попри всі неподоланні вузли контрверсій щодо ключових моментів у трактуваннях Шевченкової постаті, попри постійний брак «загальнонаціонального консенсусу» щодо головних рис, значення й ролі Шевченка для нашої культури, все ж таки сприяла становленню досить стабільних упродовж багатьох десятиліть героїчних образів Шевченка – кожен зі своїми ключовими моментами біографії героя, із ключовими текстами (які нібито «найповніше відображають» суть його творчості й натури), із своїм підсумовуючим символічним значенням поетової постаті. На думку О. Гриценка, таких стабільних образів є кілька: «народний поет», «національний пророк», «поет-революціонер» [2, 160].

Без сумніву, Б. Грінченко своєю оцінкою Т. Шевченка як національного генія, пророка і провідника дуже прислужився майбутнім поколінням українських діячів, для яких Шевченко залишався цементуючим началом усієї нації.

Джерела

1. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / пер. з англ. С. Павличко / Г. Грабович. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.
2. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) // Герої та знаменитості в українській культурі / ред. О. Гриценко. – К.: УІЦКД, 1999. – С. 97–165.
3. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Б. Грінченко // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 37–145.
4. Драгоманов М.П. Інтерес галицько-руської літератури (уризок) / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 401–402.
5. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 149–273.
6. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 1. – С. 428–482.
7. Драгоманов М.П. Неправда – не просвіта / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 393–400.
8. Драгоманов М.П. «Соняшний промінь». Повість Василя Чайченка» / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 386–392.
9. Драгоманов М.П. Твори Василя Чайченка / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 416–432.
10. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 7–133.
11. Жуковський А. Національне питання в полеміці між М. Драгомановим і Б. Грінченком / А. Жуковський // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 18–30.
12. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К.: Абрис, 1997. – 150 с.
13. Сохань П. Б.Д. Грінченко – М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / П. Сохань // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 5–17.